AZ ANJOU-KORI SZEMÉLYNEVEK KUTATÁSÁNAK KÉRDÉSEI

1. A történeti személynevek gyűjtésének múltja és jelene. – A történeti személynevek összegyűjtése régi törekvése a magyar történészeknek és nyelvészeknek. E nevek számtalan tudományág kutatásaihoz szolgáltathatnak fontos adatokat: a névtan mellett a nyelvtörténet, a helyesírás-történet és a történeti nyelvjáráskutatás, a művelődéstörténet, a népiségtörténet, a genealógia, valamint a település- és helytörténet is gyakran fordul adatokért e jelentős forráscsoport felé.

E felismerés hatására a történeti személynevek összegyűjtésére már a 19. század második és a 20. század első felében tettek lépéseket, e gyűjtések azonban részlegesek voltak, elsősorban az ősi magyarnak, illetve töröknek tartott nevekre korlátozódtak (JERNEY JÁNOS: Magyar Nyelvkincsek Árpádék korszakából 1–2. Pest, 1854; KUBÍNYI FERENC: Nomenclator Hungarorum antiquorum. A régi magyarok személynevei. Bp., 1892; BAÁN KÁLMÁN: Ősi magyar személynevek. Bp., 1944), illetve régi női nevekre koncentráltak (JAKUBOVICH EMIL: Régi magyar női nevek, MNy. 1915: 280–5, 305–9, 327–30, 423–6, 457–8; WERTNER MÓR: Régi magyar női nevek, Nyr. 1916: 145–52, 202–10, 298–318, 359–73; 1917: 10–8, 83–90). Elsősorban a történészekre gondolva állították össze e korai névkutatók archontológiáikat (WERTNER MÓR: Az Árpád-kori nádorok sorozata. Történelmi Tár 1894: 1–14; Az Árpád-kori tisztviselők sorozata. Történelmi Tár 1899: 638–672; Az árpádkori bánok. Meghatározások és helyreigazítások. Századok 1909: 377–415, 472–94, 555–70, 656–68, 747–57; PESTY FRIGYES: A macsói bánok. Századok 1875: 361–81, 450–67; Nándor-fejérvári, szreberniki, jajcai bánok és barsi alispánok. Századok 1875: 132–3; LÁZÁR MIKLÓS: Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Bp., 1881).

E kezdetek után a fordulat akkor következett be, amikor 1949-ben BENKŐ LORÁND a Magyar Nyelv lapjain felhívta a nyelvészek figyelmét egy teljesebb körű, az idegen és bibliai eredetű neveket is magába foglaló anyag nyelvtörténeti hasznára és jelentőségére: „megfelelő tömegű és a mellett szempontjainkat mindenben kielégítő adatközlések nélkül régi személyneveink vizsgálatát nem lehet komolyabb formában művelni” (BENKŐ 1949: 118), „legközelebbi feladatunk tehát az, hogy a régi magyar személynévanyagot, legalább a családnevek kialakulásának a koráig: a XV–XVI. századig összeszedjük” (BENKŐ 1949: 247). Az MTA Nyelvtudományi Intézete ennek hatására elhatározta egy történeti névtár elkészítését. A munkálatok meg is kezdődtek, a gyűjtés és a későbbi rendszerezés, szerkesztés módszereiről, szempontjairól PAPP LÁSZLÓ be is számolt az 1958-as névtudományi konferencián (1960: 126–31), a munka azonban hamarosan elakadt. A hiányt csak két évtizeddel később, 1983-ban enyhítette FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori kis személynévtár”-ának öt forrásból összegyűjtött 6800 neve, nemrég, 2004-ben pedig megjelent ennek rég várt folytatása-kiegészítése, a hatalmas anyagot feldolgozó „Árpád-kori személynévtár”.

Az eddig említett névgyűjtemények általában az Árpád-kori okleveles anyagokra támaszkodtak. BERRÁR JOLÁN 1952-es műve, a „Női neveink 1400-ig” és általában a női nevekkel foglalkozó munkák ugyan nagyobb részben 14. századi forrásokra támaszkodnak, ez azonban nem cél, hanem pusztán kényszerűség volt: a korábbi oklevelekben igen

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2006.19 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 28. 2006: 171–80.

kevés női név fordul elő. Míg tehát államiságunk első háromszáz évének névanyagát többen, különféle szempontok alapján is gyűjtötték és vizsgálták, addig a 14. és a későbbi századokkal kutatóink meglehetősen mostohán bántak. Ha oda is figyeltek rá, ez valamely partikuláris szempont (pl. FEHÉRTÓI KATALIN: A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. Bp., 1969) vagy egy kisebb-nagyobb terület alapján történt (pl. FEHÉRTÓI KATALIN: Egy XIV. századi nagybirtok jobbágyainak személynévanyaga. MNy. 1968: 317–31; MEZŐ ANDRÁS: A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén. Kisvárda, 1970).

2. Az Árpád-kor utáni névanyag gyűjtésének nehézségei. – Nyilvánvaló, hogy a nyelvtörténet számára a legfontosabbak az Árpád-kori nevek, hiszen (egy-két, az államalapítást megelőző időből származó külföldi forrást kivéve) ezek a legkorábbi adataink egy-egy névre. Emellett ez az egyetlen korszak, amelynek írásos forrásanyaga egy ember számára is áttekinthető mennyiségű, és szinte teljes egészében hozzáférhető nyomtatásban. Az Anjou-kortól kezdve már jóval több forrás áll rendelkezésünkre. Ezek nagy száma és „kései" volta egyrészt csökkenti jelentőségüket, másrészt még az eddig kiadottak áttekintése is meghaladja egyetlen ember erejét. Ennek ellenére mind a nyelvészek, mind a történészek számára hasznos volna összegyűjteni és feldolgozni – ha a későbbieket nem is – legalább az Anjou-kor neveit. Mindeddig csupán részleges adatokkal rendelkeztünk erről az időszakról, holott éppen ebből az anyagból nyerhetnénk a legtöbb információt az egyeleműről a kételemű nevekre való áttérés folyamatáról, a korábban hihetetlen gazdagságú magyar névállomány fokozatos elszegényedésének üteméről, az egyházi neveknek a világiakkal szembeni térnyeréséről, ennek földrajzi és társadalmi vetületeiről, hátteréről.

Természetesen nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy egy ilyen névtár valaha is „teljes" lehetne. Az oklevelekben csak azoknak a neve bukkan fel, akik valamilyen jogi vagy egyéb ügyletben, összeírásban szerepeltek; a hivatalos anyakönyvezés megindulásáig a többiek nyomtalanul eltűnnek a kutatók szeme elől. Nem lehet teljes a gyűjtés a források már említett nagy száma miatt sem, s az oklevelek egyenetlen megoszlása is gondot okoz: egyes vidékekről tömegével állnak rendelkezésünkre, máshonnan, különösen a hajdani török hódoltság területéről azonban jóval kevesebb írott anyagunk akad.

Az egyenetlenség nemcsak területi szempontból jelentkezik: az Árpád-korral szemben ebből az időszakból egészen az 1380-as évekig nem ismerünk olyan összeírásokat, amelyek jobbágyok, szolgáló népek nevét tartalmaznák. A leggyakoribb forrásaink birtokügyletekkel, örökléssel, hatalmaskodásokkal kapcsolatos oklevelek, iktatóparancsok, peranyagok, a hiteleshelyi működések eredményei vagy egy-egy város oklevéltára. Ezekben főként nemesek és polgárok nevei szerepelnek, csak elvétve bukkan fel egy-egy jobbágy neve.

A kiadatlan oklevelek mellett legfőbb forrásaink a különböző okmánytárak (pl. AnjOkm., AnjOkl., UrkBurg., családi, megyei és városi oklevéltárak). Ezek azonban sokszor nem betűhív alakban közlik a neveket, helyenként hibás olvasatokat adnak, névmutatóik hiányosak és gyakran tévesen azonosítanak egyes, nem összetartozó neveket. Jó példa erre az „Anjoukori okmánytár", amelynek névmutatójába az egyházinak tartott nevek nem kerültek be, de egyes világi nevek is teljesen kimaradtak, mások mellett hibás a lapszám, és nem minden előfordulásuk van feltüntetve.

Óvatosan kell bánnunk magukkal az oklevelekkel is, hiszen egy hamisítvány könnyen tévútra vezethet bennünket. Egy oklevél lehet teljesen hamis (ez a ritkább, veszélyesebb módja a hamisításnak): ilyenkor egy eredeti oklevél szövegét kivakarták, és a hiteles pecsét fölé új szöveget írtak (palimpszeszt), vagy egy teljesen újat készítettek egy eredeti oklevél mintájára. Vannak részlegesen hamis oklevelek is: ilyenkor csak bizonyos szavakat vakarnak ki, hogy a helyébe másikat írjanak, vagy betoldanak valamit egy hiteles oklevélbe (interpolatio). Bármelyik módszert választották is a hamisítók, utána igyekeztek egy hiteleshellyel a pergamen, a pecsét stb. megsérülésének ürügyén átíratni az oklevelet, hogy ezzel eltüntessék beavatkozásuk nyomait. A legnehezebb felismerni a csak tartalmilag hamis okleveleket: ezek formailag hitelesek, a hamisítók az intézmények megtévesztésével állíttatták ki őket (l. bővebben: ÉRSZEGI 1996: 13–4; SZENTPÉTERY 1930: 252–3). A hamisított oklevelekkel a hamisítás módja és kora szerint eltérő módon kell bánnunk: a csak részlegesen hamisak szövegét az interpolált részek kizárása után elfogadhatjuk hitelesnek. Mivel azonban a hamisítás célja a leggyakrabban a birtokjog igazolása volt, sok oklevélben a hamisítás éppen a bennünket érdeklő neveket érinti. Ha a hamisítás egykorú, akkor ennek ellenére felhasználhatjuk az adatokat, hiszen nyilván az adott korban élő vagy egy korábban valóban élt személyre igyekeznek visszavezetni az adományt vagy a tulajdonjogot, a nevek így mindenképpen jellemzőek a vizsgált korszakra. Az oklevél dátumához képest későbbi korban készült hamisítványokat ezzel szemben biztosabb kizárni a vizsgálatból, mert valószínű, hogy a bennük szereplő nevek nem a vizsgált korra, hanem a hamisítás korára jellemzőek. Az oklevelek valódiságának megállapításához l. KARÁCSONYI JÁNOS: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902.

3. A feldolgozás nehézségei. – Az összegyűjtött adatok feldolgozása szintén komoly akadályok elé állítja a kutatót. A legfontosabb tudnunk, hogy egy név többször, különböző alakváltozatokban, különböző megkülönböztető nevekkel is szerepelhet anyagunkban, ezért az első feladat mindig a személyek azonosítása. Ennek nehézségeit KOROMPAY KLÁRA módszertani tanulmányában három szempont köré csoportosítja: az időre, a helyre és a társadalmi helyzetre vonatkozó kérdések (1971: 27–34). E három tengely alapján tökéletesen lehet azonosítani egy személyt, de már kettő ismeretében is viszonylag nagy biztonsággal el tudjuk kerülni, hogy két különböző személyt véletlenül azonosnak nyilvánítsunk, vagy ugyanazt a személyt kétszer is fölvegyük az adattárunkba. Emellett az idő ismerete tájékoztatást nyújthat egy idegen név átvételének koráról és a névdivat időbeli változásáról, a hely ismerete egy név területi elterjedtségéről és sok esetben viselőjének származásáról, a társadalmi helyzet pedig az egyes csoportokban használatos, a többi rétegtől esetleg eltérő gyakorisággal adott nevekről. Vegyük sorra e három szempontot!

3.1. Az idő. – Az oklevelek keltezéséből könnyedén megállapíthatjuk, hogy a benne szereplő nevek viselői az adott időpontban éltek (hacsak nem elhunytként hivatkoznak rájuk, mint például az utód nélkül [sine heredum] elhunytak birtokainak királyi adományozását rögzítő oklevelekben). A korukra legtöbbször nem találunk utalást, de mivel a legtöbb esetben felnőttek szerepelnek az oklevelekben, legalább 15–20 év leszámításával megközelítőleg be tudjuk határolni születésük idejét (KOROMPAY 1971: 32). (A *filius*-os nevek esetében az apát természetesen egy nemzedékkel korábbra kell datálnunk.) Máskor a szöveg tartalmaz valami fogódzót: kiderülhet belőle, hogy az említ-

tett személy (pl. örökös) kiskorú vagy éppen házasságot készül kötni, s előfordul, hogy a megnevezett felnőtt fiaival, unokáival együtt szerepel a szövegben. Szintén segíthet egy személy korának megbecslésében, ha több oklevélben is felbukkan a neve, s ezek az oklevelek viszonylag nagyobb időbeli távolságban vannak egymástól. (Ha azonban ez a távolság 30 évnél, egy generációnál nagyobb, akkor az adatot már nem az adott személyre, hanem azonos nevű fiára szokás vonatkoztatni, hacsak valamilyen utalást, más megoldást nem sugall.)

3.2. A hely. – Az oklevelekben említett személyek származási helyének megállapításában a legnagyobb segítségünkre természetesen a *de* + helynév típusú megkülönböztető nevek vannak. A helynevek denotátumának azonosításában több helynévtár és történeti földrajzi munka is segítségünkre van (pl. JOANNES LIPSZKY: Repertorium locorum objectorumque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item Principatus Transylvaniae. Buda, 1808; TELEKI JÓZSEF: Hunyadiak kora Magyarországon VI/1. Pest, 1863; CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában 1–3, 5. Bp., 1890–1913; GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4. Bp., 1963–1998). Ha több azonos nevet is találunk, a környező helyneveket kell vallatóra fognunk. Ugyanez a teendő, ha nem áll rendelkezésünkre a fenti típusú megkülönböztető név. Ha például hatalmaskodásról van szó, valószínű, hogy a vádlott az említett birtokos szomszédja, tehát ugyanabban a megyében van az ő birtoka is. Az adományozások, öröklések és vásárlások következtében kialakult szórt birtokszerkezet azonban megnehezítheti a dolgunkat: attól, hogy valakinek volt egy földje Szabolcsban, még lehetséges, hogy valójában somogyi származású, s előfordul, hogy egy-egy nemest egyszer Zemplénben, egyszer Szatmárban, egyszer pedig Abaújban említenek, mint homo possessionatust. Ez a megállapítás elsősorban a nemesség középső és felső rétegeire igaz: ők azok, akik a familiaritás révén, egy-egy nagybirtokos vagy a király szolgálatában távolabbra vetődhettek szülőhelyükről, szolgálataik fejében az ország más területein is kaphattak birtokokat. A kisbirtokosok általában nem mozdultak ki a megyéjükből, az ő esetükben tehát könnyebb dolgunk van. Megállapíthatjuk tehát, hogy minél gazdagabb és magasabb állású egy nemes, annál nagyobb az esély arra, hogy több megyében is legyenek birtokai, ugyanakkor annál könnyebb a személy azonosítása is a genealógiák és archontológiák, legfőképpen KARÁCSONYI JÁNOS „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig" (1–3. Bp., 1900–4) és ENGEL PÁL „Magyarország világi archontológiája. 1301–1457" (Bp., 1996) című műve alapján (a nemesség belső rétegzettségére és birtokviszonyaira l. pl. BERTÉNYI 1987, ENGEL 1998, 2003b; FÜGEDI 1977, 1986; KURCZ 1988; ZSOLDOS 1999).

Gondot okozhat az oklevelekben igen gyakran szereplő királyi, nádori, országbírói stb. emberek helyhez kötése is a fent említett megkülönböztető név hiányában. Ezeket a személyeket általában abból a megyéből jelölte ki a királyi udvar vagy az illetékes hatóság, ahol az adott ügyet, pl. egy birtokba iktatást vagy egy határjárást végre kellett hajtani. Ha azonban több megyét érintett az ügy, például két megye határán történt hatalmaskodás, akkor mindből jelöltek ki embert a vizsgálathoz (ENGEL 2003a: 585–6). A királyi embereket csaknem bizonyosan maga a kérelmező nevezte meg. Ha egy megyében nem ismert egyetlen megbízható, hozzá hűséges vagy legalább semleges személyt sem, akkor máshonnan, például saját megyéjéből választott végrehajtót; gazdagabb nemesek, bárók gyakran saját servienseik nevét íratták be az oklevelekbe (ENGEL 2003a:

592). Ezért óvatosnak kell lennünk, nem szabad automatikusan ahhoz a megyéhez kapcsolnunk őket, amelyben a jogügylet lezajlott.

Az egyháziakkal szintén nincs könnyű dolgunk. Az alsópapság általában a szülőhelyén vagy annak környékén maradt, a felsőpapsághoz tartozókat pedig többnyire tudjuk azonosítani az említett archontológiák vagy genealógiák, címük és családi kapcsolataik alapján. A szerzeteseknek és a káptalanok tagjainak a származását azonban többnyire nehéz, ha nem lehetetlen megállapítani.

3.3. A társadalmi hovatartozás. – A legtöbb problémát kétségtelenül ez a szempont veti fel. A legegyszerűbb a dolgunk akkor, ha az oklevél maga közli az említett személyről, hogy *nobilis, civis, iobagio* vagy *servus.* A bárók címe legtöbbször *magnificus vir dominus,* az alacsonyabb rangú udvari nemeseké *magister,* a király személyes szolgálatában álló, tisztséget nem viselő lovagoké *aule regie iuvenis* (kortól függetlenül), közülük az előkelőbbeké 1323 után: *aule regie miles* (ENGEL 2003b: 314; FÜGEDI 1986: 188–92; a lovagokról bővebben: KURCZ 1988). Szintén nagy segítség, ha egyházi személyek címét olvashatjuk, hiszen ezekből többnyire meg tudjuk állapítani, hogy a nem nemesi származású, esetleg a nemesség szegényebb rétegeiből való alsó- vagy a vagyonos felsőpapsághoz tartoznak-e. Az is fontos információ, ha egy személy valamilyen mesterség képviselőjeként, például aranyművesként vagy szűcsként bukkan fel.

Viszonylag egyszerű dolgunk van a női nevekkel. Bár az Árpád-koriaknál jóval jelentősebb a számuk, még mindig két véglet a jellemző. Az egyik esetben csak egy férfi feleségeként *(consors),* özvegyeként *(relicta),* lányaként *(filia),* anyjaként *(mater)* vagy testvéreként *(soror),* név nélkül emlékeznek meg róla. Egyre gyakoribb azonban, elsősorban még természetesen a nemesasszonyok esetében, hogy a nevüket is feltüntetik. Ilyenkor azonban a férfiakénál jóval hosszabb leírást adnak róluk, megkönnyítve ezáltal az azonosítást, pl. 1335: *nobilis domina Elizabet vocata relicta Thome filii Stephani de Zerethua nunc corsors magistri Nicolai filii Job de Checher* (AnjOkm. 3: 129). Ritkábban az alacsonyabb rendű nők neve is fel-feltűnik az oklevelekben, az ő családi állapotukat azonban jóval rövidebben, csupán egyetlen viszonyítással adják meg (valaki lánya, felesége stb.).

Megeshet, hogy egy névről csak annyit sikerül kiderítenünk, hogy viselőjének földje van egy másik birtokos szomszédságában. Gyakori ez az eset a határjáráskor, egy-egy adományozott birtok határainak körülírásakor. Ez az utalás még nem elegendő a társadalmi hovatartozás megállapítására, hiszen abból, hogy egy budai polgár földje van a megnevezetté mellett, még nem biztos, hogy a szóban forgó személy is polgár (ugyanez igaz természetesen a nemesekre is), s attól, hogy valakinek a háza egy városban van, még lehet nemes. A városokba beköltöző nemesek első csoportja várjobbágyi származású volt, s királyi adományképpen kaptak birtokot a várföldekből. Megkapták a polgárjogot, cserében pedig vállalniuk kellett a városi terheket, és vagyonukat illetően engedelmeskedniük kellett a városi jogrendnek. A nemesek második csoportja házasság révén került a városba, a 14. század első felében ugyanis a patríciusok szívesen vásároltak a városon kívül birtokot és előszeretettel házasodtak össze nemesekkel. Ez a városi réteg azzal is jelezte a nemességgel való szoros kapcsolatait, hogy képviselői gyakran a *comes* címet viselték (BERTÉNYI 1987: 136; SZENDE 2004: 42).

A királyi, nádori stb. emberek társadalmi helyzetével szintén adódhatnak problémák. A peres eljárásban való részvételnek nem volt előfeltétele a nemesi jogállás, vagyis a hatóságok által kiküldött személyek lehettek polgárok vagy egyéb ignobilisek

is. A megyei emberek a 14. század elejétől általában várjobbágyok (ZSOLDOS 1999: 166) vagy nemesek voltak. Az 1351. évi XXII. tc. szerint a királyi embernek abból a megyéből való nemesnek kell lennie, amelyben a vizsgálatot le kell folytatni. N. FODOR JÁNOS azonban Szabolcs megye kapcsán kimutatta, hogy ennek ellenére még évekkel később is előfordulhatott, hogy nem nemesített várjobbágyokat jelöltek királyi embernek (N. FODOR 2001: 35). Ami a nemeseket illeti, eleinte a megyék legtekintélyesebb családjaiból kerültek ki, hiszen ők általában érintettebbek lehettek a birtokügyekben, 1360 után azonban már csak elvétve akad közöttük vagyonosabb: az egyedi megbízatásnak ez a formája jelentőségében, megbecsültségében a szolgabírói hivatalhoz hasonlóan gyorsan süllyedt (ENGEL 2003a: 588–9).

Az intézkedő hatóság megnevezéséből szintén le lehet vonni bizonyos következtetéseket az érintettek társadalmi helyzetére vonatkozólag. A jobbágyok ügyében az úriszék ítélkezett, ezekről az eljárásokról nemigen maradtak fenn írásos dokumentumok. Ha két birtokos jobbágyainak egymás közötti ügyéről volt szó (pl. az egyik jobbágya megölte a másikét), akkor az eset a megye elé került. A birtokosok ügye szintén a megye, magasabb szinten a bán vagy az erdélyi vajda, legmagasabban pedig az országbíró hatáskörébe tartozott. A polgárok ügyeiben a város ítélkezett, feljebbviteli ügyeikben az a város, amelynek jogát átvették, legmagasabb szinten pedig a tárnokmester (az 1370-es évekig esetenként az országbíró is) (BERTÉNYI 1987: 135). Ha a peres felek egyike polgár, a másik pedig nemes volt, mindkettő igyekezett elérni, hogy a neki kedvezőbb fórum elé kerüljön az ügye. Ilyen esetekben azonban az eltérő jogállást általában az oklevélben is kiemelték.

3.4. Az etnikum. – A fenti három szempontot kiegészíthetjük egy negyedikkel, az etnikai hovatartozással. Ennek megállapítása meglehetősen nehéz, hiszen e kérdésnek egészen a 19. századig nem volt jelentősége. Az oklevelekben ezért csak ritkán találunk egyértelmű jelzést erre vonatkozólag. Mivel az egyházi neveket leggyakrabban latin formában adták meg, a *Johannes*-ből vagy a *Michael*-ből lehetetlen megállapítani, hogy viselője milyen nemzetiségű.

Ha láthatólag nem magyar és nem is egyházi névvel találkozunk, időnként kaphatunk útmutatást a már említett történeti földrajzi vagy más, helytörténeti munkákból: ha kiderül, hogy az adott területen valamilyen népcsoport nagy számban élt, van okunk gyanakodni, hogy az említett személy is ezen etnikum tagja (pl. GYÖRFFY 1972; SZÉKELY 1972). Különösen jól alkalmazható ez a módszer a szlávok által nagyobb számban lakott peremvidékeken és a városokban. Vigyáznunk kell azonban, nehogy egy ördögi kör részeivé váljunk, hiszen a történeti munkák gyakran éppen a nevek alapján következtetnek viselőik származására (l. pl. SZÉKELY 1972).

Sosem szabad elfelejtenünk, hogy a névadásban óriási szerepe van a névdivatnak, a családi hagyománynak és a presztízsnek. Az elsőre és az utolsóra egyaránt útmutatóul szolgálhatnak BERRÁR JOLÁN adatai: a 12. században a magyar nevek aránya a női nevek között még 68%, az úrnők aránya azonban ebből már csak 20% volt (BERRÁR 1952: 60). A szláv nevek is nagy népszerűségnek örvendtek a nők körében, de míg a jövevénynevet viselőknek csak 6%-a, addig az ezek közül szláv nevet viselőknek több mint a fele szolgáló (BERRÁR 1952: 53). Úgy tűnik tehát, hogy a szláv és a magyar közszói eredetű nevek inkább az alsóbb rétegekben voltak kedveltek. Ezzel szemben a német neveknek csak 16%-át, az egyházi neveknek pedig mindössze 6,5%-át viselték szolgálók, a francia nevek pedig csak az előkelők körében fordultak elő (BERRÁR 1950: 67). Míg az egyházi,

a szláv és a német nevek az Árpád-kor kezdetétől hozzátartoztak a magyar névkincshez, a francia nevek (a korábbihoz képest) nagyobb arányban csak a 13. század közepétől jelennek meg. Ez egyrészt a nyelvüket és hagyományukat sokáig őrző vallonokra (GYÖRFFY 1972; SZÉKELY 1972), másrészt a francia származású vagy nyugaton iskolázott felsőbb papságra és a szintén francia eredetű szerzetesrendek hatására vezethető vissza. A francia származású királynékkal hazánkba érkező külföldi udvarhölgyek és lovagok mellett valószínűleg ez a réteg közvetítette Magyarországra a kor divatos lovagregényeit, a breton és a trójai mondakört, valamint a Nagy Sándor-regényt. Az ezekből származó nevek (pl. *Rolandus, Oliverius, Isalch, Paris, Olimpias*) egészen a 14. század közepéig fel-felbukkannak az előkelő réteg nevei között, az *Alexander*, a *Philippus* és a *Helena* pedig kifejezetten divatos, gyakori névvé vált ebben az időben (l. pl. KOROMPAY 1978; KURCZ 1988: 246–50, 307; PAIS 1932).

A családi hagyomány is erősen befolyásolja a névadást: ha egy család vagy nemzetség úgy tartotta, hogy ősei száz-kétszáz évvel korábban például Franciaországból érkeztek Magyarországra, gyakrabban adtak francia eredetű neveket (pl. a Rátótok). Ettől azonban még nem tekinthetjük őket franciáknak. Ezért – hacsak nincs konkrét utalás egy személy származására – akkor járunk el helyesen, ha nem e személynek, csupán nevének eredetéről beszélünk. Sőt, igen gyakran még ebben a kérdésben sem ajánlatos egyértelműen állást foglalni, hiszen ugyanaz az alak lehet közszói eredetű, de akár valamely egyházi vagy egyéb, idegen eredetű név csonkult, becézett, képzett változata is (l. pl. FEHÉRTÓI 1993, 1995, 1998).

3.5. A személyek azonosításának egyéb nehézségei. – Korábban már láthattuk, hogy a *de* + helynév típusú megkülönböztető névnek komoly szerepe van az azonosításban. Hasonlóan hasznos támpontot jelent számunkra a nemzetségnév, illetve a tulajdonságra, foglalkozásra, nemzetiségre stb. utaló ragadványnév, különösen, ha több oklevélben azonos vagy egymáshoz közel eső településekkel, megyékkel kapcsolatban bukkannak fel. A legkevesebb fogódzót két személy azonosíthatóságával kapcsolatban a *filius*-os nevek adják: mivel az egyházi nevek megterheltsége már a korszak kezdetén is óriási, egyáltalán nem lehetetlen, hogy ugyanabban a megyében vagy akár faluban két vagy több *Johannes filius Nicolai*-ként körülírt személlyel találkozzunk – erről vagy ennek ellenkezőjéről azonban egyéb információk hiányában nem áll módunkban meggyőződni.

A hosszabb névsorok is vethetnek fel kérdéseket a személyekkel kapcsolatban. Vizsgáljuk meg a következő felsorolást: 1335: *Demetrius Nicolaus Barlabas et Benedictus filii Johannis filii Koch, Nicolaus filius Johannis, item Johannes et Emericus filii Emerici filii Johannis filii predicti Koch [...] ac Andreas filius Johannis filii Jachou filii sepedicti Koch* (AnjOkm. 3: 230). Hogyan döntjük el, hogy az itt szereplő *Nicolaus filius Johannis* hogyan tartozik a családhoz? Mivel az apa leszármazása nincs megjelölve, feltehető, hogy a fiú (Nicolaus) beházasodott a családba, ez azonban még nem elegendő az azonosításhoz. Ilyen esetekben segítségünkre lehet KARÁCSONYI JÁNOS már említett, a magyar nemzetségekről szóló műve; időnként azonban még így sem boldogulunk.

Nem gyakori jelenség, de azért az is előfordul, hogy az oklevél írója összetéveszt két nevet. Ha az oklevélben nem fordul elő mindkét név két különböző személyhez kapcsolódva, akkor ez nem okozhat komolyabb problémát az azonosításban. Ilyenkor általában a latin alak hasonlósága okozza a zavart, mint a következő esetben is, amelyben a szövegből egyértelműen kiderül, hogy azonos személyről van szó: 1337: *magistri Georgii filii Jule de Kys–Tapolchan ~ unacum magistro Gregorio filio Jule* (AnjOkm. 3:

327). Érdekes példát idéz e kérdéssel kapcsolatban FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (1918). A szepesi káptalan 1335-ös oklevelében olvasható, hogy Rikolf mester két fia arra kérte a káptalant, állapítsa meg a *Theodorus*, a *Detricus*, a *Theodoricus* és a *Thyadar* nevek egymáshoz való viszonyát. Az ő 1289-es oklevelükben ugyanis a *Theodoricus* név szerepel, ezt azonban a királyi kancellária az átíráskor *Thyadar*-ként és *Theodorus*-ként adta vissza. A kérelmezők aggodalma nem volt alaptalan: egy perben könnyen elveszíthették volna az oklevélben szereplő birtokot, ha a nevek különbsége miatt a hatóság később megkérdőjelezi az oklevél hitelességét, vagy megállapítja, hogy az érintetteknek sosem volt az oklevélben szereplő nevű rokonuk. Az ügy vége az lett, hogy a káptalan megállapította: a *Detricus* a *Theodoricus*-nak, a *Thyadar* pedig a *Theodorus*-nak felel meg.

Az előbbi eset azt a kérdést is felveti, hogy ha nyilvánvalóan nem tévedésről, elírásról van szó, hanem több forrásból is adatolható, különböző alakokról, akkor mely neveket tekintsünk csupán egy alapalak változatainak, és melyeket önálló névnek. KOROMPAY KLÁRA definíciója szerint egy adott korban akkor beszélhetünk egy névről, amikor egy névközösségben ugyanazt a személyt több, egymástól alakilag eltérő, de valamilyen módon, például egymásból való leszármazás vagy véletlen alaki hasonlóság alapján egymással összekapcsolható hangsorral nevezik meg (1978: 56; bővebben l. KOROMPAY 1980). E meghatározás két fő szempontot hangsúlyoz: az **időt** és a **névközösséget**. Előfordulhat tehát, hogy két különböző alakot az egyik oklevélben ugyanannak a személynek a megnevezésére használnak, egy másik, az előzővel egyidejű, de más névközösség névadási szokásait tükröző iratban pedig következetesen két különböző személyre használják e neveket, vagyis szándékosan elkülönítik a két alakot. Két alakváltozat divergens változással az idők folyamán eltávolodhat egymástól annyira, hogy már nem érezzük őket azonos névnek (pl. *János* és *Iván*), de két, etimológiai szempontból egymástól különböző név egy konvergens változás eredményeképpen egybe is eshet (pl. *Tristanus* és *Christianus* – KOROMPAY 1980: 520).

Végezetül szóljunk néhány szót a névalakokról. Az oklevélírási gyakorlat szerint, elsősorban a ragozási kényszer miatt az egyházi neveket latin formájukban jegyezték le (a nem egyháziakat pedig gyakran latinosították), így legtöbbször nem derül ki, milyen alakban használták őket a mindennapokban. Nagy ritkán azonban ez alól is találunk kivételt: 1334: *Sandor filius Alexandri* (AnjOkm. 3: 107), *Antal filius Georgii de Balaht* (AnjOkm. 3: 70), 1336: *Gallus filius Stephani ~ Gaal filius Stephani* (ugyanaz a személy, AnjOkm. 3: 242). Egyes nevek, például a *Petrus,* a *Philippus* és a *Catherina* esetében azonban igen gyakori a becéző vagy csonkult, képzett alak is: *Peteu, Philpes, Kathow* és ezek különböző írásváltozatai. Arra, hogy megtudjuk, hogyan hangozhattak az egyes nevek az élőszóbeli, mindennapi használatban, legjobb forrásaink a személynévi eredetű helynevek, ezekben ugyanis a személynevek szinte sohasem a latinos alakjukban jelennek meg (pl. 1337: *Myhaltheleky, Andrafalua* [AnjOkm. 3: 357], *Dyenusteluky* [AnjOkm. 3: 358], *possessionum Nagmihal, Tothmihal* [AnjOkm. 3: 416]).

4. Összegzés. – Az eddig tárgyalt problémák nemcsak a feldolgozást, hanem már egy történeti névtár összeállítását is erősen megnehezítik, hiszen az anyag gyűjtésekor, rendezésekor is számos kérdésben döntenünk kell. Mindezek a nehézségek nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy máig sem készült el egy nagyobb forrásanyagra támaszkodó, nem csak egyes nevekre, időszakokra vagy területekre koncentráló, reprezentatív értékű névgyűjtemény és egy erre épülő összefoglalás Magyarország középkori névadá-

sáról. Az Árpád-kor névanyagának feldolgozásához – hála FEHÉRTÓI KATALIN névtárának – már elegendő anyaggal rendelkezünk, egy reprezentatív mennyiségű Anjou-kori anyag összegyűjtése azonban, mely nélkül bármely, az egész középkorra kiterjedő feldolgozás ingatag alapokon állna, még a jövő feladata.

Hivatkozott irodalom

AnjOkl. = KRISTÓ GYULA szerk. 1990–. *Anjou-kori oklevéltár.* Budapest–Szeged.

AnjOkm. 3. = NAGY IMRE szerk. 1883. *Anjoukori okmánytár.* Budapest.

BÁRCZI GÉZA 1951. *A magyar szókincs eredete.* Budapest.

BENKŐ LORÁND 1949a. *A régi magyar személynévadás.* Budapest.

BENKŐ LORÁND 1949b. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 116–24, 244–56.

BERRÁR JOLÁN 1950. A magyar női nevek társadalmi megoszlása a XI–XIV. században. *Magyar Nyelv* 66–9.

BERRÁR JOLÁN 1952. *Női neveink 1400-ig*. MNyTK 80. Budapest.

BERTÉNYI IVÁN 1987. *Magyarország az Anjouk korában.* Budapest.

ENGEL PÁL 1998. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében.* Budapest.

ENGEL PÁL 2003a. Királyi emberek Valkó megyében. In: ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest. 578–99.

ENGEL PÁL 2003b. Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon. In: ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest. 302–19.

ÉRSZEGI GÉZA 1996. Oklevéltan. In: *A történelem segédtudományai.* Szerk. KÁLLAY ISTVÁN. Budapest. 12–28.

FEHÉRTÓI KATALIN 1993. Észrevételek az Árpád-kori „közszói eredetű" személynevek magyarázatához. *Magyar Nyelvőr* 229–35.

FEHÉRTÓI KATALIN 1995. Árpád-kori személyneveink nyelvtörténeti felhasználásáról. *Magyar Nyelvőr* 180–9.

FEHÉRTÓI KATALIN 1998. RATA és TILO. Árpád-kori személyneveink eredetéről. *Magyar Nyelvőr* 64–7.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1918. Hiteleshely mint névmagyarázó. *Magyar Nyelv* 169–73.

N. FODOR JÁNOS 2001. Szabolcs vármegye igazgatása és tisztségviselői 1301–1387 között. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv* 15. Szerk. HENZSEL ÁGOTA. Nyíregyháza. 13–37.

FÜGEDI ERIK 1977. *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon.* Budapest.

FÜGEDI ERIK 1986. *Ispánok, bárók, kiskirályok.* Budapest.

GYÖRFFY GYÖRGY 1972. A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése. In: *Székesfehérvár évszázadai II. Középkor.* Szerk. KRALOVÁNSZKY ALÁN. Székesfehérvár. 37–44.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Budapest.

KOROMPAY KLÁRA 1971. A történeti személynévkutatás néhány kérdése. In: *A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései. Tanulmánygyűjtemény.* Nyelvtudományi Dolgozatok 6. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – PUSZTAI FERENC. Budapest. 27–34.

KOROMPAY KLÁRA 1978. *Középkori neveink és a Roland-ének.* NytudÉrt. 96. Budapest.

KOROMPAY KLÁRA 1980. *Név és névváltozat a keresztnevek történeti vizsgálatában.* NytudÉrt. 104. Budapest.

KURCZ ÁGNES 1988. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.* Budapest.

PAIS DEZSŐ 1932. A lovagköltészetből jött nevek a középkori magyarságnál. *Magyar Nyelv* 323–4.

PAPP LÁSZLÓ 1960. Beszámoló az Árpád-kori személynévszótár munkálatairól. In: *Névtudományi vizsgálatok.* Szerk. MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ. Budapest. 126–31.

SZÉKELY GYÖRGY 1972. A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon. In: *Székesfehérvár évszázadai II. Középkor.* Szerk. KRALOVÁNSZKY ALÁN. Székesfehérvár. 45–72.
SZENDE KATALIN 2004. *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* Budapest.
SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan.* Budapest.
UrkBurg. = *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eiselburg.* 1. HANS WAGNER bearb., 2–4. IRMTRAUT LINDECK-POZZA bearb. 1955–1985. Graz–Köln.
ZSOLDOS ATTILA 1999. *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből.* Budapest.

SLÍZ MARIANN

MARIANN SLÍZ, **Problems of investigating personal names used in the Angevin period**

The study surveys the most important past events as well as the present situation of the investigation into historical personal names. Significant results have been achieved with respect to names of the Arpadian age. Names of later historical periods, especially names of the Angevin period, however, have only been examined superficially, restricted mostly to the names of some smaller areas or to particular points of view. Systematic collection of these names has not been performed so far. Clarifying its reasons the author presents the methodological problems of such research. Regarding collection of names, the author emphasises the great number and uneven distribution of sources and highlights the imperfection of printed collections of source documents. With respect to analysis, the author calls attention to the problems of identifying historical persons, inspecting their age, their social status, their domicile, and their nationality. Possible mistakes due to misspellings are also discussed. The author identifies cases in which two etymologically or formally similar, thus seemingly related name forms should be treated as variants of the same name and cases in which they must be perceived as separate names. Because of these difficulties collecting and analysing representative names of the Angevin age is still a future task.